

Dos més un fan quatre: identitat versus individuació-socialització

1. Observacions preliminars

A l'hora de plantejar-se l'anàlisi de qualsevol temàtica es fa difícil substreures de fer-hi una mirada des de les pròpies implicacions personals. La construcció de la identitat és una temàtica que convida especialment a fer-ho. De la meua trajectòria professional destacaria un interès, abordat de sempre des del treball en equip, d'apropar-me cada vegada més a les necessitats dels infants. De fet, però, amb els anys m'he adonat d'una cosa sorprenent: és molt possible que aquest interès tingui els seus orígens en la necessitat de conèixe'm millor a mi mateix, des de la perspectiva de l'infant que he sigut, envers l'adult que s'ha hagut de fer gran i ha hagut d'anar donant respostes a les incògnites fonamentals de la vida, i no pas sense molts esforços. Això ha marcat la meua tasca docent i el meu procés de formació, que no casualment s'ha nodrit de dues branques que comporten un llarg itinerari envers l'anàlisi de la intervenció pedagògica i les bases que la sustenten: la Pràctica Psicomotriu d'en Bernard Aucouturier¹ i la Teràpia Familiar Sistèmica². En ambdós casos la formació personal, és a dir, aquella que té a veure amb les implicacions de les característiques peculiars de cadascú en la seva manera de posar-se davant dels infants, ha sigut un dels eixos bàsics dels seus plantejaments formatius.

Depenem d'una bona estructuració de la nostra identitat personal, i de la nostra autoestima, per poder afrontar els reptes que ens planteja la quotidianitat. Imagineu-vos als infants, que encara estan en un moment inicial d'aquest procés, que durarà pràcticament tota la vida, als que posem davant de quantitat de situacions compromeses, complexes, quan encara tenen bases poc sòlides per encarar-les! Certament els podem posar davant de moltes experiències, el que no està clar és el que hauríem d'esperar que en sortís de totes elles.

Les persones que ens dediquem al món de l'educació tenim experiències prou evidents al respecte. Qui no ha passat per una situació de substitució, o d'interinatge, i s'ha trobat en un context on no coneix a ningú, i sentir-se sol, aïllat, on tothom té fetes les coses a la seva mida, i s'ha vist fent el que ningú volia, sense cap reconeixement? Per a mi mateix, en la meua participació en aquest taller en el que soc el substitut d'una altra persona que no ha pogut venir i que havia despertat expectatives diferents a les que jo puc oferir. Aquests fets són constants i tan sols els podem afrontar si realment tenim un bon autoconcepte de nosaltres mateixos i un bon nivell d'autoestima, que ens donen la confiança i la seguretat bàsica per a continuar endavant. És aquí on radica la importància d'una bona construcció de la identitat.

Això ens ha de fer replantejar alguns aspectes de la nostra feina perquè hauríem de desterrar qualsevol il·lusió d'homogenització en benefici de la singularitat de cadascun dels infants i dels seus itineraris de creixement. Parlar, doncs, de la construcció de la identitat personal, és parlar d'un dels processos més fonamentals en el camí de fer-se persones. La història de l'evolució de la nostra espècie es sustenta i reproduïx en cada història d'un infant, i malgrat aquesta sòlida base de milers d'anys, que cada nadó porta sota el braç al néixer, caldran molts esforços perquè esdevingui un ésser que pugui desenvolupar-se d'una forma autònoma i responsable, i ho pugui viure de la forma més feliç possible.

---

¹ "Fundamentos de la pràctica psicomotriz", Pilar Arnaiz, editorial Seco Olea (Murcia 1986)

² "Fundamentos de la terapia familiar", Lyn Hoffman, editorial Fondo de Cultura Económica (México 1985)

2. El marc en el que es sustenta aquesta reflexió

Quan penso en el concepte de la construcció de la identitat ben aviat em ve la imatge d'un viatge, d'un itinerari, d'un procés. Aquest viatge és tan llarg, dura tant de temps, tota una vida, que és molt agosarat endinsar-s'hi sense acceptar que em deixaré molts elements de l'equipatge pel camí. També, podria haver-me agafat la dèria, la fantasia, d'intentar resoldre l'enigma que la filosofia ve indagant durant molts segles, mirant de respondre a la pregunta fonamental de: qui soc jo? Ni soc tan agosarat, ni tan beneit com per saber que ni estic a l'alçada de tals reptes, ni aquest és l'encàrrec que se'm va fer a l'hora de proposar-me aquesta intervenció, que s'ha de transformar en el contingut del document que teniu a les mans. A banda de cercar una reflexió compartida, de la que sens dubte en sorgiran idees interessants i potents, que intentaré recollir, em conformaré en deixar apuntalades algunes reflexions, alguns conceptes, algunes hipòtesis, que, en la mesura de la significativitat que tinguin, puguin ser útils perquè cadascú pugui anar construint la seva pròpia conceptualització, arrelada a la seva pròpia experiència.

Sens dubte l'element estrella de la reflexió al voltant del títol d'aquest document el trobarem en el camp de les relacions. També resultarien significatius altres elements, entre d'altres el fet de que per a nosaltres mateixos/es la corroboració de que la consciència sobre quan podem parlar d'haver detectat que teníem una identitat personal, és molt fonedissa i variada. Reflexionar sobre la pròpia identitat és un exercici metacognitiu, comporta una gran complexitat, imagineu-vos què implica pels infants!

Els infants petits, si els donem un mínim de protagonisme en el marc de les activitats que desenvolupem a l'escola, es mostren molt interessats en saber coses sobre les grans incògnites de la vida, d'on venim?, perquè existeixen els objectes, els oceans, els animals, la mort, ...? però aquestes inquietuds no ens han d'atrapar pensant que ells poden elaborar, amb la nostra ajuda, les respostes adequades, perquè van més ràpids els interrogants que el coixí cognitiu que els sustenta. Sens dubte hem de donar explicacions reals, però també resulta enriquidor ajudar-los a continuar perfilant interrogants, sense donar res per acabat o solucionat.

Dintre d'aquest recorregut, la identitat, saber qui soc, hi té un lloc important, però el nostre acompanyament no ha d'anar tant vers les respostes absolutes sinó en la direcció de les aproximacions adequades segons els seus nivells de desenvolupament. Per exemple, en els infants fins als 5/6 anys les respostes han d'anar vehiculades, s'han de poder teixir des de l'experimentació sensoriomotriu i la percepció, fins als dotze en les accions sobre i amb els objectes i els altres, ...

No hem de precipitar-nos vers el verbalisme de la primera infància. Hi ha interrogants vitals, que neixen de l'interior, estimulats externament per les relacions amb el context, que fan que els infants, al voltant dels tres anys, preguntin el per què de tot. Aquests "per què" són tant una recerca d'informació, molt significativa per cert, com una recerca de coherència i estabilitat en les respostes dels diferents adults a la mateixa pregunta, així com un assaig lingüístic, com una fórmula per atrapar a l'adult i desencadenar uns processos reiteratius que els ajudaran en els seus esquemes verbals. És a dir, tenen que veure amb el coneixement científic, poden esdevenir en aquesta direcció, però

també estan lligats a l'estructuració del llenguatge i, especialment, dels afectes i les relacions.

Qualsevol fenomen de la infància té moltes lectures possibles, i la construcció de la pròpia identitat també, sustentades en la complexitat del procés. Hem d'aprendre a relativitzar, a flexibilitzar els nostres esquemes reflexius deixant sempre la porta oberta al canvi de perspectiva. Per fer-ho cal donar-se temps, donar possibilitats als infants de fer coses, i escoltar i observar les seves manifestacions. En el fons, cal un canvi d'actitud i de mirada que permeti obrir noves portes i finestres a les escoles.

Donat, però, que aquest procés de construcció de la identitat no es veu solament afectat pels aspectes relacionals, penso que cal fer-ne una anàlisi més aprofundida des de tres perspectives diverses:

- . la biològica i etològica
- . la sistèmica i relacional
- . la que es deriva de les teories del caos

Això no vol dir, de totes maneres, que aquestes siguin les tres úniques possibilitats d'abordar aquesta temàtica, de ben segur n'hi ha d'altres, però en aquests moments són les que a mi en resulten més significatives, a part de que també hem de defugir d'analitzar-les com si fossin instàncies aï llades, ja que es complementen totalment, malgrat que per parlar-ne ho faré per separat.

3. La dimensió biològica i etològica

Per endinsar-nos en aquesta dimensió no podem obviar fer referència als dos itineraris que marquen l'evolució de la vida a la terra i, en especial, del desenvolupament de l'espècie humana. Es tracta de la filogènesi i l'ontogènesi

3.1 Aspectes referits a la filogènesi

Nosaltres, els éssers humans, som el resultat d'un procés molt llarg en el que s'han donat les circumstàncies que han permès que la nostra espècie passés tots els esculls per arribar fins on som. És a dir, un aspecte de la nostra identitat té que veure amb aquest procés i és de savis no oblidar que no som el producte d'un instant sinó de tots aquests milions d'anys. Existeix una identitat personal, única i intransferible, però seria terrible per a nosaltres oblidar que hi ha una identitat col·lectiva que ens diferencia de les altres espècies animals

La vida és el resultat de la diversitat i ja en els orígens, aquesta es va poder desenvolupar gràcies a la permeabilitat d'unes cèl·lules, que per aquells fenòmens sorprenents de l'autoorganització i el caos, van orientar-se vers la capacitat d'interactuar amb el medi. Mica en mica aquestes cèl·lules es van especialitzar, van crear una identitat pròpia que depenia, però, de l'intercanvi amb la col·lectivitat.

El procés que s'ha dut a terme en els milers i milers d'anys que han transcorregut fins l'ésser humà que coneixem avui és increï blement complex, i cada passa que s'ha donat ha deixat connotacions en aquesta doble construcció de les identitats, personals i col·lectives.

Un fet curiós, per exemple, és el que descriu Lorentz (1940)³ al parlar d'uns trets i senyals provinents de les cries d'animals que fan que els adults, fins i tot de diferents espècies, se sentin atrets per elles, desplegant un reguitzell de veritables conductes de seguiment, que va anomenar encunyació. En el cas de les cries humanes aquest ha sigut un dels elements vitals perquè, sent tan fràgils com són, hagin pogut sobreviure a les dificultats que mostren en les seves primeres passes i experiències, absolutament dependents dels adults.

3.2 Aspectes referits a l'ontogènesi

L'ontogènesi és el procés d'actualització de cadascun dels membres de la nostra espècie. Naixem dotats d'un seguit de mecanismes innats, en un procés normal de fecundació i gestació, que ens situen amb un potencial previ similar, però, afortunadament, cada ésser humà serà diferent ja que el resultat de les formes d'interactuar entre el bebè i el seu context social, malgrat les bases comunes, serà irrepètible.

D'una identitat general passem a la creació, a l'esdevenir, d'una identitat particular. I, tal com vèiem en la referència a la filogènesi, en aquest cas el vector autoorganitzatiu i el caos també hi juguen el seu paper, ja que les variables circumstancials dels moments que es donen des de la fecundació fins els primers mesos de vida són tan imprevisibles que no hi ha manera de preveure quina direcció prendrà aquest inici de configuració de la identitat, que durant molt de temps no es farà conscient per a l'infant.

És important considerar aquesta doble via, molt vinculada als factors biològics i etològics, per entendre que des dels orígens ha existit aquesta dialèctica entre una identitat col·lectiva, que a nivell social podem veure traduïda en una memòria cultural, que és la que ens permet tenir uns referents en els moments de crisi profunda i per tant mantenir-nos com a espècie, i una identitat personal, que és la que permet mantenir viva la diversitat, i que també ens permet sobreviure.

No podem passar per alt els requeriments biològics i hereditaris que configuren les primeres potencialitats de l'ésser humà que com a bebè és el més fràgil dels cadells, encara que també és el que té el sistema nerviós amb més plasticitat. Trobem en aquests requeriments el plor, la succió, i els diferents reflexes primaris, així com ben aviat el somriure i el balbuceig, el gateig, la prensió i la marxa. Tots ells permeten establir la relació. Hi ha uns elements innats, hi ha unes respostes, però també hi ha un gran treball d'autoorganització adaptativa. Tot i haver-hi uns indicadors de progrés en el desenvolupament dins del primer any, que són universals, i per tant formen part d'una base innata dels nivells de desenvolupament de la capacitat de relació social, l'actualització d'aquesta serà diferent en cada nadó. Tan sols cal recordar, en aquest sentit, el procés de construcció del sistema nerviós, que partint d'una dotació de neurones que es mantindran pràcticament estables al llarg de tota la vida, que anirà construint la xarxa d'interconnexions al llarg del primer any i mig i després es consolidarà durant el temps que passa fins els tres anys, amb la mielinització d'aquestes xarxes neuronals. Sense aturar-se, s'aniran donant les sostingudes conquestes del desenvolupament psicomotor, cognitiu i afectiu-relacional.

Un dels elements més significatius en aquest procés és que els nadons estableixen una relació tònico-emocional amb la persona que en té cura que fa que es doni una

---

³ "De nadó a company", J. Jubert, M. Domingo i M.A. Domènech, temes d'Infància 8/9 (Barcelona 1988), pàgs. 28/32

relació simbiòtica que deixa enganxada a aquesta persona cuidadora i permet la supervivència física i afectiva de l'infant. Aquest fenomen, descrit per John Bowlby (1958)⁴, s'anomena vincl. Encara que sembli paradoxal, aquesta relació simbiòtica és el bressol de la futura identitat de la persona. Aquest vincle és el que permet que l'infant pugui viure d'una forma satisfactòria les seves sensacions interoceptives, fonamentalment, que crearan l'embrió d'una vivència interior, encara que en els inicis no hi hagi cap mena de diferenciació. El procés de construcció de la identitat, finalment, es perfila a partir de l'elaboració i estructuració d'aquesta relació, vers l'autonomia.

4. La dimensió sistèmica i relacional

Com ja comentava, cada nadó neix amb unes càrregues hereditàries fruit d'una evolució concreta de l'espècie i del seu context progenitor. Serà el marc social on es desenvolupin els primers mesos de la seva vida el que conformarà la direcció que prendran aquestes potencialitats, que seran les bases per a la futura identitat personal.

D'entrada, però, el que m'agradaria remarcar d'aquesta dimensió no és tant aquest fet sinó la complexitat d'aquestes interrelacions socials. Així com l'etologia és una ciència que aporta idees rellevants sobre els inicis del procés de socialització en els éssers humans, la sistèmica ens permet abordar aquest procés de socialització, i per tant la construcció de la identitat, des de la xarxa de les relacions significatives que es generen entre els membres de diferents contextos socials, especialment en el marc de la família.

Els orígens d'aquest abordatge es troben en les bases de la teoria de la comunicació humana⁵, que plantegen que els sistemes relacionals es regeixen per uns principis que confereixen a aquests sistemes oberts unes característiques peculiars que veiem traduïdes, de diferents formes, a les relacions personals, mediatitzant la construcció de la identitat de tots aquells que hi participen.

La comunitat educativa, l'escola, el claustre, el grup classe, a banda del propi nucli familiar, són contextos prototípics on es veuen reflexades les conseqüències d'un correcte o inadequat funcionament d'aquestes regles:

. totalitat: cadascuna de les parts d'un sistema està relacionada de tal manera amb les altres que un canvi en una d'elles provoca un canvi en totes les altres i en el sistema global.

. retroalimentació i circularitat: és l'antítesi de la linealitat, qualsevol fenomen que provoca un canvi en una part del sistema fa que aquest canvi actuï en una altra part, però sense seguir un patró de causa-efecte, sinó segons una seqüència molt més complexa que configura un itinerari circular obert.

. equifinalitat: en un sistema circular els resultats no estan determinats tant per les condicions inicials com per la naturalesa del procés, és a dir, idèntics resultats poden tenir inicis diferents

Però més que entrar a aprofundir el contingut i sentit d'aquestes regles el que voldria és remarcar dos fenòmens que són molt significatius. Per una banda, cada infant

---

⁴ "De nadó a company", J. Jubert, M. Domingo i M.A. Domènech, temes d'Infància 8/9 (Barcelona 1988), pàgs. 40/44 i a "Vínculos afectivos: formación, desarrollo y pérdida", J. Bowlby, ediciones Morata (Madrid 1986)

⁵ "Teoría de la comunicación humana", Paul Watzlawick, editorial Herder (Barcelona 1975)

segueix un itinerari de construcció de la seva identitat, que sempre serà diferent de la de qualsevol altre, però també recull el testimoni, algun llegat familiar, que modelarà i condicionarà parts d'aquesta identitat. A vegades aquest fet és tan potent que el seu origen no es troba en la generació precedent, sinó en les anteriors. Per exemple, el pensar que hom no pot ser feliç perquè arrossega la càrrega de la culpa d'un acte innoble d'un avi o un vesavi. Hi ha un abordatge terapèutic que s'anomena "constel·lacions familiars"⁶ que treballa sobre això amb uns resultats sorprenents, descarregant aquests llegats, situant-los on els pertoca, permetent a la persona assumir el seu propi camí i al seva pròpia identitat.

Per una altra banda, d'una forma increïblement potent, el procés de construcció de la identitat de l'infant implica, a la vegada, la remodelació, la transformació, de la identitat de llur pare i mare. Sabem que totes les persones passem per uns cicles vitals, hi ha qui parla de cicles vitals que es donen periòdicament cada set anys, però sense voler-hi posar data de caducitat, és prou evident que les diferents etapes de la vida tenen peculiaritats diverses. No és el mateix ser un nadó que un infant que camina, parla i ha encetat el seu procés de socialització, ni aquest infant és el mateix que un nen que és capaç d'organitzar el seu pensament a partir d'accions concretes sobre els objectes i el medi, ..., ni és el mateix un adult que acaba de casar-se que un adult amb fills, ...

Sembla doncs, lògic, que en el moment del naixement d'un fill, que iniciarà la construcció de la seva identitat, els seus progenitors es troben en una situació en la que serà indispensable modificar un seguit de coses. La qüestió de fons és que aquestes coses que es canvien no són solament de tipus organitzatiu i domèstic, sinó que van més enllà comportant noves actituds i dinàmiques personals i relacionals, i encara més, provocant una transformació substancial de la seva manera d'entendre la realitat que implicarà una redefinició de llurs pròpies identitats.

Això es dona perquè aquest nou ésser que de sobte apareix a l'escenari de la parella, reactualitza moltíssimes vivències de la pròpia infància de cadascun dels dos membres, que semblaven ja passades, superades, deixades en el bagul de l'oblit, però que estaven allà esperant tenir l'oportunitat de ser dites i actuades. És, possiblement gràcies a aquest fenomen, que l'infant troba els elements on anclar les peculiaritats del procés de construcció de la pròpia identitat, i que aquest conjunt format per la parella més el nadó, es consolidi en una família. Això vol dir que, com a mínim, es posen en joc, es posen en funcionament, els processos de redefinició de quatre identitats diverses (la qual cosa explica la primera part del títol d'aquest document).

En tot aquest procés, una de les coses que més afavoreix la possibilitat de que l'infant adquireixi aquesta identitat és que en l'imaginari del pare i de la mare aquest ja en té una d'identitat, ja hi han dipositat expectatives que d'alguna manera prefiguraran el seu futur. Això, però, també té la seva part conflictiva donat que un excés d'expectatives pot desencadenar un seguit de fets que impedeixin justament assolir el que ells desitjaven. El que no saben, probablement, és que el seu propi futur vindrà també molt determinat per aquest nou esdeveniment.

Per a l'infant, la construcció d'aquesta identitat personal serà la conquesta més laboriosa de la seva vida, perquè cada esglaó que vagi pujant en aquest itinerari estarà carregat de reptes i dificultats. El punt de partida, mirat fredament, és pobre i

---

⁶ "La felicidad dual", Bert Hellinger, editorial Herder (Barcelona 1999)

desencoratjador, en el naixement ja hem vist que el bebè és el més fràgil de tots els cadells de mamífer i això fa que sigui el més dependent dels seus progenitors. El vincle tan fort que es crea serà la seva taula de salvació però també una àncora que haurà d'arrossegar tota la vida. Tot i així té uns factors que juguen al seu favor, si les circumstàncies del context són les desitjables, compte amb la intencionalitat dels que en tenen cura, que l'ajudarà a donar sentit als mecanismes inicials que es posen en marxa en el dolorós camí de la supervivència i, recordem'ho, posseeix dos grans aliats, un, el propi cos, l'altre la plasticitat del seu sistema nerviós. Sabem que els nadons neixen amb una estructura del sistema nerviós molt poc desenvolupada però hi són presents les bases indispensables. A mesura que experimenten amb el seu cos i interactuen amb el medi aquest sistema nerviós es va fent més i més complex. La primera consciència està en el cos, la primera memòria. Més endavant aquestes empremtes esdevindran coneixement i potser metaconsciència.

La identitat, doncs, no és tan sols la definició, la descripció que resulta de la suma d'un grapat de característiques personals, és quelcom molt més complexa que esdevé el repte més important de la vida de l'ésser humà

5. La dimensió vinculada a les teories del caos

No vull, ni puc, aprofundir en aquest apartat perquè el seu contingut encara no està prou elaborat, però no volia passar-lo per alt perquè intueixo que té una importància cabdal en la temàtica que ens plantegem.

Els estudis científics dels darrers anys cada cop posen més en evidència que les explicacions lineals d'efecte-causea tenen una validesa relativa per a referir-se als fenòmens que estudien les diferents disciplines. Des del moment en que la complexitat apareix en aquest escenari ja res ha pogut tornar a ser de la mateixa manera. Tot plegat ha propiciat l'aparició d'un seguit d'estudis, ja des de principis de segle, des del camp de la matemàtica, la física, la cibernètica, la biologia, ..., que han conduït als plantejaments de les teories del caos.

Un dels conceptes fonamentals d'aquestes teories és el d'autoorganització, que ve a dir que els sistemes vius, malgrat que per les seves condicions i característiques, per les seves regularitats, semblaria que haurien d'actuar d'una forma predeterminada, en segons quines circumstàncies es comporten d'una forma totalment imprevisible donant unes respostes inesperades que configuren realitats molt diferents a les que de partida hom podria esperar.

Això pot tenir repercussions importantíssimes en el context educatiu. El constructivisme ja ens parla de que l'infant és l'únic que pot elaborar el coneixement, malgrat que necessita dels altres, malgrat que els altres poden exercir una gran influència, finalment serà ell qui trobarà els mecanismes per a avançar. Això pot tenir una traducció important en el procés de construcció de la identitat ja que, per moltes condicions, favorables o desfavorables, que es donin en el context de l'infant, mai seran prou condicionants com per determinar totes les característiques de la seva identitat futura. Tots coneixem casos d'un i altra tipus, nens que viuen en contextos molt rics i que generen personalitats molt complexes i a vegades patològiques, i d'altres dels que ningú n'esperaria res, perquè son "carn de canó", com se sol dir vulgarment, i acaben esdevenint éssers meravellosos en tots els sentits.

Sense entrar en més profunditats, ja que les teories del caos tenen un discurs que t'absorbeix per l'estímul intel·lectual que comporten, el cas és que hem d'aportar a la nostra reflexió sobre el tema de la identitat un cert nivell de relativisme que ens permeti ser més optimistes, a la vegada que més humils. I no hem d'oblidar mai algunes idees suggerents, que d'una manera o altra se'n deriven dels seus postulats, com ara que:

- . la suma de les parts no fa el tot; la interacció entre diferents elements dona com a resultat quelcom diferent
- . el fet de que tenir-ho tot previst i programat, tant en el marc familiar com en l'escolar, no és cap garantia d'èxit; en les interaccions humanes, en els contextos educatius, els resultats no són exactes
- . la norma de la igualtat ha de deixar de ser la base de l'educació; la identitat és una construcció vers la diversitat

6. Una aproximació a les etapes en que es dona la construcció de la identitat

Donat que aquest document va néixer com a resposta a una demanda per organitzar un taller sobre el tema en les V Jornades d'Educació Infantil organitzades per l'ICE de la UAB, em sembla important reflectir-hi la reflexió que en el sí d'aquest es va dur a terme entre totes les persones participants i què, entre d'altres aspectes, va esdevenir una elaboració sobre el procés que cadascuna de les persones havia viscut respecte aquesta construcció al llarg de la seva infància i de la seva vida. Per tant, cal llegir aquest apartat, així com els altres, amb la prudència que comporta el no ser un estudi exhaustiu d'aquests conceptes.

Les etapes que en aquella ocasió es van considerar són les següents:

- . una d'inicial, no conscient, abans dels dos anys, que coincideix amb les etapes d'indiferenciació i del mirall
- . una de pre-conscient, de diferenciació amb els altres propers, entre els 2/3 anys
- . una de consciència vinculada a un seguit d'aspectes circumstancials i personals, entre els tres i sis anys: referents físics (color dels cabells, alguna afectació com ara la miopia, ...), referents objectals (la cadira que cadascú portava a l'escola el primer dia de classe, una fotografia, ...), referents emocionals, els més potents (por, solitud, inseguretat, ...), referents del nom personal, ...
- . una de consciència global i activa, entre els sis i els dotze anys
- . una de crisi i reelaboració, de consciència crispada, a l'adolescència
- . una d'adult en la que la identitat es va redefinint i també es mostra de formes diverses segons el context

La relació forma part vinculant de totes aquestes etapes, la necessitat de l'altre per a poder-se construir a un mateix.

7. Els àmbits que permeten connectar aquestes tres dimensions

Per a elaborar una reflexió que ens permeti vincular aquestes tres dimensions de les que he parlat, em remeteixo a tres elements que considero fonamentals: el paper del cos, el paper del joc, i el paper de l'autoobservació i la consciència. Allò que fa que s'actualitzin aquests tres elements és, com ja hem vist d'una forma significativa, l'àmbit de les relacions.

7.1 El paper del cos

El cos és, d'entrada, l'element cabdal en l'elaboració de la identitat, i no precisament, encara que també, perquè la seva forma externa ens diferencia als uns dels altres, sinó més aviat per la vivència interior que en tenim.

Això ens porta a parlar d'un concepte psicomotriu que és el de Totalitat Corporal (Bernard Aucouturier)⁷, la resultant de la dialèctica, en certa mesura "conflictiva", que s'estableix entre el cos real i el cos imaginari. Tots sabem quin és el cos real, aquell que es veu, que es palpa, que es mou, sobre el que en podem parlar d'una forma sistemàtica, ..., però el cos imaginari no està tan accessible, és l'empremta que les experiències relacionals i afectives han deixat en la imatge que l'infant es construeix sobre el seu propi cos.

Van Manen⁸ diu *"Cuando el niño aprende que los pensamientos y las ideas se pueden guardar dentro y no son accesibles a los demás, entonces se da cuenta de que hay un cierto tipo de demarcación entre su mundo, que es -interior- y lo que es -externo-. En la literatura de la psicoterapia es lo que se llama -formación de los límites del yo-. Los secretos tienen una significación pedagógica porque son capaces de crear múltiples capas del yo y del espacio interno-externo que contribuyen a la formación de la identidad personal"*. Aquest autor fa una anàlisi interessant de tres conceptes: intimitat, privacitat i identitat, a partir de l'anàlisi dels secrets, que resulten molt suggerents per a la reflexió sobre la construcció de la identitat, tant en els infants com en els adults.

Hi ha dos conceptes més que ens cal recollir de la psicomotricitat. Un és el concepte d'Expressivitat Motriu, que és la forma específica que els infants tenen de mostrar-se en la seva relació amb l'entorn, des de la dimensió espacio-temporal i des de la seva relació amb els objectes i els altres, i que és la manifestació de la pulsio que neix en la dialèctica de la que parlàvem entre els dos cossos, que genera l'acció, carregada d'emocions. Un altre és el de To Muscular, que és el teló de fons en el que es dona l'escenificació de l'acció. Aquesta tonicitat és la que, d'alguna manera, anirà condicionant la tipologia de les interaccions de l'infant amb el seu medi, perquè està directament connectada amb les experiències emocionals que li han resultat més significatives. De la importància d'aquests processos en va parlar extensament Wallon⁹ en la seva anàlisi de l'evolució dels infants, que després recolliria, matisaria i ampliaria Piaget. Ambdós, també, són els precursors del reconeixement del paper indiscutible del joc en tot aquest itinerari, sent aquest la forma natural d'expressar-se els infants.

Tots aquests elements configuraran una dinàmica vital entre l'interior i l'exterior, que és la que actua com a motor dels processos de diferenciació i separació. Dit d'una altra manera, la identitat personal es construirà en el sí d'aquesta dinàmica i s'anirà assolint a mesura que aquesta s'estabilitzi, a la vegada que esdevingui més flexible (la qual cosa ens ajuda a donar sentit a la segona part del títol). Aquesta dinàmica no s'atura mai perquè qualsevol procés de separació, que evoca una pèrdua, sempre comporta un cert grau de dolor. Això també està vinculat als processos d'ensenyament-aprenentatge. Salzberger¹⁰ explica molt bé aquest fet quan parla de que, donat que les primeres experiències de separació són doloroses i els infants procuren compensar-les creant imatges simbòliques de l'objecte d'amor, aquestes imatges esdevenen els

⁷ "La pràctica psicomotriz: reeducación y terapia", B. Aucouturier i A. Lapiere, editorial Científico-Médica (Barcelona 1985)

⁸ "Los secretos de la infancia: intimidad, privacidad e identidad", Max van Manen y Bas Levering, Paidós Educador (Barcelona 1999)

⁹ "La evolución psicológica del niño", Henry Wallon, editorial Psique (Buenos Aires 1976)

¹⁰ "L'experiència emocional d'ensenyar i aprendre", I. Salzberger i d'altres, edicions 62 Rosa Sensat (Barcelona 1989)

primers significats i són les precursors del pensament. Això comportarà que, més endavant, davant de qualsevol nou acte de coneixement s'actualitzi aquest grau de dolor incorporat en les experiències relacionals primàries.

Voldria tancar aquest apartat sobre el paper del cos amb una cita de l'Alexander Lowen¹¹: *“La sensación de identidad deriva de la sensación de estar en contacto con el cuerpo. Para conocerte a tí mismo tienes que ser consciente de lo que sientes. Tienes que saber por qué tienes esa expresión en tu cara, cómo te mueves y cómo te mantienes erguido. Una persona que no es consciente de las sensaciones y actitudes de su cuerpo se rompe en dos, convirtiéndose en un espíritu incorpóreo y en un cuerpo desencantado”*.

7.2 El paper del joc

Parlar del joc em sembla innecessari perquè totes les persones que ens dediquem a l'educació infantil compartim el seu significat i rellevància. Recullo una frase de l'Erickson¹² que m'ha semblat prou sintetitzadora: *“La forma de ser natural del niño es el juego. El juego es la actividad en la cual los niños pueden fingir, imitar, fantasear y practicar, poniendo a prueba los roles y los sentimientos, mientras que están a salvo”*. Afegiria que, a més a més, a partir del joc, l'infant experimenta, aprèn i va donant nous significats a les seves vivències

Aquest “*estar a salvo*” és molt significatiu perquè ens situa en un altre camp que és el de la seguretat física i afectiva, en la que els infants s'han de desenvolupar perquè la seva identitat pugui anar prenent forma. La seguretat física, necessària perquè puguin continuar experimentant, la seguretat afectiva i emocional, bàsica per a adquirir un sentiment de confiança en un mateix i en els altres, que serà una de les bases fonamentals per a la consolidació de la identitat personal.

7.3 El paper de l'autoobservació i la consciència

En el recorregut que porta a la construcció de la identitat, la capacitat de poder-se aturar i observar, com mirant des de l'exterior, el que hom fa per coordinar-ho amb el que sent des del seu interior, és fonamental perquè ens permet desenvolupar una consciència més clara, que no menys complexa, de qui som. Aquest procés d'autoobservació no resulta senzill i no es pot fer, d'inici, des dels àmbits cognitius; justament, en els infants, això es pot elaborar a partir de les vivències de les situacions de joc en les que l'acció i el moviment en siguin les protagonistes.

Aquesta presa de consciència ens portarà probablement, a adonar-nos d'una ambivalència, que mentre hi ha una part central de la nostra interioritat, de nosaltres mateixos, que no canvia, hi ha d'altres parts que estan constantment en evolució. El que permetrà l'estabilitat personal estarà en consonància en que es doni un equilibri entre aquestes dues percepcions de la identitat. Ricoeur¹³ utilitza el concepte de “narració” com una forma possible per a equilibrar aquestes dues vivències.

---

¹¹ “El cuerpo sensual”, Lucy Lidell, editorial Integral (Barcelona 1987), pàg.14

¹² “Los secretos de la infancia: intimidad, privacidad e identidad”, Max van Manen y Bas Levering, Paidós Educador (Barcelona 1999), pàgs. 110/112

¹³ “Los secretos de la infancia: intimidad, privacidad e identidad”, Max van Manen y Bas Levering, Paidós Educador (Barcelona 1999), pàgs. 118/121

Canevaro¹⁴ utilitza l'estratègia de la "monografia" per tal de construir un itinerari educatiu en el que hi participin els diferents responsables dels infants i que els ajudi a construir una identitat deslligada de les etiquetes i els estereotips.

8. Reflexió sobre les consideracions necessàries per a desenvolupar una pedagogia de la identitat

Una de les grans dificultats que confereix l'escola, i gairebé totes les institucions educatives, al desenvolupament de la pròpia identitat és la utilització de les etiquetes. De fa temps he trobat en els escrits d'Andrea Canevaro, molta llum respecte les grans dificultats que es donen en l'educació per tal d'ajudar als infants a créixer harmònicament. Un d'aquests escrits ens parla de la història d'un infant, que esdevé Cesc "Revolta". M'hagués agradat afegir aquesta història completa en el meu document perquè ens aboca a una reflexió indispensable, però els problemes habituals amb l'espai del que dispo no ho fan possible. Remeteixo al lector a cercar-la en el seu llibre "Els infants que es perden al bosc" (pàgs. 13/23). Malgrat tot no em puc estar de proposar-ne alguns paràgrafs:

"En Cesc és un d'aquells infants que no estan mal quiets, que ho fan anar tot en doina. En aquest conte no hi surt el pare; perquè en Cesc, com tants d'altres infants, no el veu mai, el seu pare: el pare és un personatge secundari en la seva història. En Cesc es belluga sempre, ho tira tot enlaire, tant que l'anomenen «revolta», i així esdevé en Cesc Revolta. A molts infants els passa el mateix que li ha passat a ell: els grans no n'entenen bé el comportament, i sense comprendre ni ser compresos, queden fixats en una identitat errònia.

... Què fa en Cesc, que sigui una revolta? La rondalla fixa un dels moments del terratrèmol, a taula, on és cert que en Cesc es porta molt malament: en comptes de menjar, juga amb la teca, la fa malbé, la llença. Ras i curt: En Cesc «feia voleiar els macarrons», que de fet és un menjar de gent no rica, un menjar que ha esdevingut d'altra banda un sobrenom per als italians que són a l'estranger. Aleshores, fantasejant amb la convicció que les fantasies a vegades arriben a encertar alguna veritat, podem dir que en Cesc, amb el rebuig del menjar, ha rebutjat el seu passat i el seu futur, i ha demanat, sense fer-se entendre, de poder tenir una altra vida. Fins i tot l'ha tinguda, però probablement no era la que ell volia.

... Hi havia un altre infant, un altre Cesc, la mare del qual sempre era fora de casa, a la feina: després d'una malaltia que l'havia obligada a quedar-se a casa durant un cert període de temps, i per tant, a tenir contacte amb el fill, que normalment era confiat a l'àvia, la mare havia reprès la feina. El vespre del primer dia que havia tornat a la feina, la mare havia tingut la mala sorpresa de ser rebuda a escopinades pel fill. La mare havia patit i plorat, fins que no s'adonà que aquella rebuda li era reservada, i per tant, era un privilegi. Es tranquil·litzà sabé jugar, acceptà les escopinades de l'infant com un joc, i entengué que l'agressió era el signe d'un desig. I això permeté a l'infant de superar la mateixa agressió i de no quedar-hi aferrat.

... Però en Cesc no és capaç de formular un discurs convincent: és un infant, i espera que els altres col·laborin amb ell per donar un significat a les accions, a les seves descobertes. Demana a l'altre de viure un llenguatge, que sempre consisteix a

---

¹⁴ "Els infants que es perden al bosc", Andrea Canevaro, edicions Eumo (Vic 1976), pàg. 24

reprendre les convencions, a repropolar-les obertes a un significat nou que es perfecciona en el trajecte que va d'una persona a l'altra, i en el retorn, diferent, a l'emissor. En Cesc podria sortir-ne enriquít o disminuít amb el retorn del seu missatge, des de l'altre: enriquít, si el missatge, percebut en el moviment de desig, fos desenvolupat per una resposta; i disminuít, si el missatge no fos ni tan sols acollit com a tal, sinó reconduít immediatament a comportaments estereotipats, tant si són considerats bons, com dolents.

... En Cesc, en l'afany de comunicació, s'ho va fer als pantalons: i la mare l'escriu Té sentit de dir que en Cesc s'ho va fer al damunt per provar de comunicar-se? Probablement té sentit, si considerem que l'infant acabat de néixer, entre d'altres maneres d'entrar en comunicació, se serveix també d'això; i ningú no en queda sorprès, sinó que l'infant és netejat i rentat i al mateix temps acarolat, abraçat. A en Cesc el menjar no li ha funcionat com a reclam, i n'ha buscat un altre. Ho fan molts infants, tomant enrera en la seva vida; però l'ambient que els rodeja no està gaire disposat a fer aquestes regressions, i com que no les comprèn ni les tolera, sovint acaba per fixar-les durant molt de temps. La comprensió no és fàcil, i pels pares s'ha fet més difícil a causa d'una complicació emotiva que sovint els fa sentir discutits, i que comporta encara moments de culpabilitat o de sentit de culpa. Però la comprensió de recerques com la d'en Cesc encara és més difícil per culpa de la pràctica educativa habitual, segons la qual la bona educació ha de tenir un desenvolupament progressiu i lineal.

... En Cesc Revolta cau malalt. Sempre és una manera de posar les coses al seu lloc, i de defensar-se de les propostes imprevistes, anòmales. La malaltia justifica el comportament i és l'esforç de salvar una relació afectiva, tot excusant les extravagàncies; però també limita l'afany de comprensió, perquè per curar la malaltia no n'hi ha prou amb els educadors, pares o mestres, i cal també la intervenció de la medicina. La malaltia vol i justifica el fet d'allunyar el malalt de l'ambient habitual. La nostra cultura i la nostra civilització volen mantenir, costi el que costi, la imatge eficient i vitalista: temen la diversitat i temen els signes de mort, justament perquè són vitalistes i no vitals. La vitalitat percep i valora el moviment vida-mort, perquè és una dinàmica, és a dir una història, mentre que el vitalisme, a causa del fet de ser una aparença, s'ha d'aferrar a una imatge totalment estàtica. També per això, la malaltia absorbeix la identitat de la persona, que queda reduïda a ser només un malalt: és incòmode de pensar que conviuen en el mateix cos malaltia i salut.

... La pèrdua d'identitat comporta doncs l'assumpció d'una nova identitat, sempre restrictiva; una assumpció de la qual en Cesc intenta de sostreure's, amb propostes noves i nous intents de reprendre el propi cos, la pròpia persona i de repropolar-los com a objecte i subjecte de desig. El resultat de les temptatives d'en Cesc és descoratjador: no solament fan fallida, sinó que tenen, a més, unes conseqüències cada vegada més penoses, que el transporten d'una àrea de comprensió a l'altra, sempre tancant-li més i més les possibilitats de ser trobat com una persona total. La història d'en Cesc no es pas una història exemplar; és més aviat la història d'un cas: no resumeix, però indica i proposa".

Mentre l'escola no sigui capaç de trencar aquests cercles tancats serà difícil que pugui evolucionar a altres nivells. Les etiquetes són un llastre absolut per a la construcció de la identitat. Malgrat tot, la utilització de les etiquetes a l'escola és comprensible, és una

forma de supervivència, és una manera de disminuir la tensió que genera un medi relacional on es prenen moltes decisions permanentment, on estan en joc molts aspectes personals importants (seguretat, prestigi, culpabilitats, competència, ...), així com s'hi fan moltes demandes a les que és difícil donar resposta. Però hauríem de reflexionar per aconseguir que aquestes etiquetes, si més no, esdevinguessin relatives, permeables, flexibles.

Estem parlant d'un procés que es dona en la dialèctica de l'interior-exterior, un procés de separació que permeti el procés de construcció de la identitat, que vindria a ser un procés de deconstrucció de la relació simbiòtica primària.

No es tracta de fer una nova pedagogia, ni una reflexió millor o més potent que d'altres, ni d'encabir aquesta reflexió en un abordatge evolucionista, ambientalista, ..., és l'intent de lligar bona part dels aspectes que hem tractat amb una pràctica possible. Tot plegat és força complexa a la vegada que pot ser prou simple.

Hi ha, al meu entendre, quatre punts de referència bàsics, a l'hora de desenvolupar i sustentar aquesta reflexió:

- . **a l'educació, el que ha d'esdevenir més important, el centre des del que ha de girar tota la resta, la base, és la PERSONA, el seu desenvolupament i creixement**
- . **tan sols en un MARC DE COMUNICACIÓ significativa es poden construir les identitats**
- . **l'ESTIMACIÓ, sense condicionaments, ha d'estar present en qualsevol context educatiu**
- . **la CONFIANÇA en les capacitats dels infants, especialment les autoorganitzatives**

Si parlem del desplegament d'una certa pedagogia de la identitat, crec que aquesta hauria de contemplar, d'una forma significativa:

- . **un sistema d'actituds que es fonamenti en l'escolta, l'empatia, el respecte, la flexibilitat, la seguretat, ...**
- . **un disseny estructural pensat per a donar resposta a les necessitats dels infants, això tan suat de l'organització de l'espai, el temps, els materials i els agrupaments; en el que els llenguatge expressius, des del corporal als plàstics, hi tinguin un paper rellevant**
- . **una filosofia de la intervenció que permeti desenvolupar un itinerari dirigit vers l'escolta, el reconeixement, l'acompanyament, la negociació i la delegació**
- . **una comprensió de l'aprenentatge sustentat en els abordatges constructivistes, que ha de derivar necessàriament en el desplegament dels processos d'autorregulació, per part dels infants, dels seus propis aprenentatges**

. la capacitat de tenir en compte el paper que la comunitat educativa ha de jugar en tota aquesta configuració, especialment en la relació amb les famílies

. el treball en equip i la formació permanent significativa

Això portarà l'escola a afavorir en els infants la construcció d'un itinerari que s'anirà actualitzant, en el marc de la construcció de la pròpia identitat:

. en el plaer de ser en la globalitat

. en el plaer de fer

. en el plaer de pensar

. en el plaer de ser en la dialèctica individualitat-col.lectivitat

I deixeu-me que acabi amb un comentari del que trobo més determinant de tot això. El que permet que tots aquests elements interactuin donant lloc a l'experiència de la identitat és, simplement, l'**AMOR**. Tan sols en l'amor es pot bressolar una identitat que esdevingui autonomia i responsabilitat.

Però aquest amor no es pot debatre en suposicions, en un ara sí i un després no, o si fas això t'estimo i sinó no, ..., ha de ser un amor sense condicions, un amor incondicional. L'amor és el motor de la transformació i, sense una transformació mútua no es pot avançar en aquest procés.

I, per últim, en el llibre "La veu de l'altre"¹⁵, del Grup de Valors de l'ICE de la UAB, apareix una cita que diu: "**tot ésser que neix és una biografia que cal desplegar**". **Fem d'això un objectiu fonamental de l'educació i la identitat serà la conquesta més important de l'escola.**

V Jornades d'Educació Infantil ICE UAB

Carles Parellada Enrich

5/6-Setembre-2000

Sant Pau (Barcelona)

---

¹⁵ "La veu de l'altre", Joan-Carles Mèlich, Juli Palou i Montserrat Fons (coordinadors), Els llibres de l'ICE de la UAB (Bellaterra 2000)